

HÜKÜMET PROGRAMLARINDA KULLANILAN YANTÜMCELERİN TARİHSEL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ¹

Emine YARAR*

Özet

Söylem çözümlemesinin bir uzantısı olarak görülebilecek olan tarihsel söylem çözümlemesi geçmiş tarihsel dönemlerde dilsel yapıların geçirdiği değişiklikleri betimlemeyi hedeflemektedir. Bu çalışma tarihsel söylem çözümlemesi yaklaşımını benimseyerek 1923-1949 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında yer verilen yantümceleri (ortaçlar, çok işlevli belirteç yantümceleri ve tümleç yantümceleri) nicel ve nitel açıdan betimlemeyi ve söz konusu dönemde yantümce kullanımı bakımından değişiklik meydana gelip gelmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca daha önce incelenmiş olan 1950-1999 tarihleri arasında yayınlanan otuz yedi hükümeti programında kullanılan yantümcelerle kullanılan yantümce türleri bakımından bir karşılaştırma yapılmasını da hedeflemektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin web sayfasından ulaşılan 1923-1949 döneminde yayınlanmış olan on sekiz hükümet programındaki yantümceler belirlenerek türlerine ayrılmış ve bunların sıklık değerleriyle yüzdeleri elde edilmiştir. Ardından yantümce türlerinde kullanılan ekler belirlenerek sıklık ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgular incelenen on sekiz hükümet programında en fazla ortaç yantümcelerinin kullanıldığını, bunu sırasıyla belirteç yantümceleri ile tümleç yantümcelerinin izlediğini göstermektedir. Belli dilsel amaçlarla kullanılan yantümceler metinlerin bilgisellik değerinin artırdığı ve dile getirilen ad öbeklerinin ve eylemlerin yantümceler yoluyla ayrıntılandırıldığı saptanmıştır. 1950-1999 tarihleri arasında yayınlanan otuz yedi hükümeti programında kullanılan yantümce türleriyle yapılan karşılaştırma ise ortaçların her dönemde en sık kullanılan yantümce türü olduğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci sırada ise belirteç yantümceleri yer almakla birlikte bir dönemde, 1950-1960 dönemi, belirteç yantümceleri en az kullanılan yantümce türü olarak bulunmuştur. Tümleç yantümceleri ise diğer iki yantümce türüne ele alınan tarihsel dönemlerin biri hariç tümünde en az kullanılan yantümce türüdür. Çalışmanın sonuçları hükümet programlarının bazı farklılıklarla birlikte kendine özgü bir örüntüye sahip olduğunu ve bir dil kesiti olarak ayırt edici özellikler barındırdığını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler:

¹ Bu çalışmada kullanılan veriler *Tarihsel bir söylem çözümlemesi: Hükümet programlarında kullanılan yantümceler (II) (1923-1950)* başlığıyla XVII. Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 22-23 Mayıs 2003) sunulan bildiriden alınmıştır.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, yarar@hacettepe.edu.tr

Söylem çözümlemesi, tarihsel söylem çözümlemesi, yantümceler, resmi söylem, ortaçlar, çok işlevli belirteç yantümceleri, tümleç yantümceleri

Abstract

Historical discourse analysis, which can be regarded as part of discourse analysis, aims at describing the potential changes observed in linguistic structures used in texts over time. The aims of this study are to describe embedded clauses (namely, relative clauses, adverbial clauses, complement clauses) used in the government programs published in the period of 1923-1949 in terms of their distribution and the suffixes used and to reveal the changes over their use and structures following a historical discourse analysis approach. In addition, the study aims at making a comparison between thirty-seven government programs produced between 1950 and 1999 and those published in the period of 1923-1949 based on embedded clauses. The corpus of the study includes a total of eighteen government programs, which were taken from the website of Turkish National Assembly. First the embedded clauses used were identified and they were classified depending on the embedded clause type. Their distribution and percentage based on these types were determined. Then, the suffixes used in each embedded clause type were identified and their frequency and percentage were found. The findings of the study indicate that it is the relative clauses, which have the highest percentage among three embedded clause types. It is followed by multifunctional adverbial clauses and complement clauses. These embedded clauses are used for certain goals in the texts and they are mostly used to expand the informative feature of the government programs. The other major function of these embedded clauses is to make both noun phrases and verb phrases much more detailed. The comparison of the government programs from different periods showed that relative clauses are the most frequently used type of embedded clauses. It is followed by adverbial clauses except for one period, 1950-1960. Complement clauses less used in contrast to other two embedded clause types. Based on these findings it can be stated that government programs have unique and distinctive textual features.

Key Words:

Discourse analysis, historical discourse analysis, embedded clauses, official discourse, relative clauses, multifunctional adverbial clauses, complement clauses

Giriş

Tarihsel söylem çözümlemesi belli söylemlerin ve bu söylemde kullanılan dilsel yapıların zaman içerisinde uğradığı değişiklikleri inceleyen söylem çözümlemesi alanıdır (Brinton, 2001, s.140). Wodak ve diğer araştırmacılar tarafından politika odaklı bir tarihsel söylem yaklaşımı da geliştirilmiştir. Bu yaklaşım politik konular üzerinde odaklanmakla ve tek bir metin türü yerine değişik türleri dikkate alarak politik konuların zaman içinde geçirdiği değişiklikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yaklaşımda izlenen yöntem üç boyuttan meydana gelmektedir: toplanan verilerin içerik açısından incelenmesi, kullanılan söylemsel stratejilerin incelenmesi ve hem içeriğin hem de stratejilerin gerçekleştirilmesini sağlayan dilsel yapıların ortaya konması (van Leeuwen ve Wodak, 1999).

İngiliz bilimsel söylemi tarihsel söylem çözümlemesi yaklaşımı benimsenerek incelenmiştir (Atkinson, 1992; Salager-Meyer, 1999; Valle, 1991). Türkçe söylemlerin tarihsel olarak incelendiği

çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Rona (2001) gazete söyleminde kullanılan zaman eklerinin yirmi beş yıllık sürede geçirdiği değişimleri ele almıştır. Yazar (2003) 1950-1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümceleleri incelemiş ve oluşan bu yapılarda gerçekleşen değişiklikleri betimlemiştir.

Bu çalışmanın amacı resmi söylemin bir parçasını oluşturan hükümet programlarında kullanılan üç yan tümce türünü, ortaçlar, çok işlevli belirteç yan tümceleleri ve tümleç yan tümceleleri, ile bu yantümcelelerde kullanılan ekleri ve zaman içinde bu eklerde görülen değişiklikleri incelemektir.

Makalenin ikinci bölümünde yan tümce tanımı ve çalışmada üzerinde durulan yan tümce türleri betimlenmektedir. Ardından çalışmada kullanılan bütüncü ve benimsenen yöntem açıklanmaktadır. Verilerin çözümlenmesi ve bulguların tartışılması dördüncü bölümde sunulmaktadır. Beşinci bölüm ise çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

Yantümceleler ve yantümce türleri

Yantümceleler ana tümcelere bağımlı tümcecik olarak da adlandırılan önerme içeren dilsel yapılardır (Quirk vd., 1987). Yantümce içeren tümceleler karmaşık tümce olarak adlandırılmaktadır. Biber (1988) yantümcelelerin metinlerde yapısal karmaşıklığı ifade ettiği ileri sürmüştür. Diğer bir deyişle, metinlerde yantümcelelerin fazla kullanılması karmaşık yapı içerdiğine işaret etmektedir.

İçinde yer aldıkları ana tümcelelerde özne, tümleç ya da belirteç gibi işlevler üstlenen yan tümcelelerin değişik türleri bulunmaktadır, örneğin, ortaçlar, belirteç yan tümceleleri ve tümleç yan tümceleleri (Biber, 1988; Diesel, 2001; Kornfilt, 1997).

Ortaç yantümceleleri

Yantümce türlerinden biri olan ortaç yantümceleleri bir ad öbeğini niteleyen yapılardır (Diesel 2001). Ortaçlarda aşağıdaki örnekte de sunulduğu gibi bir baş ad ile niteleyici bulunmaktadır:

- (1) Okula giden çocuk
niteleyici baş ad

Dolayısıyla ortaç yantümceleleri baş adların niteleyicisidir ve bu açıdan sıfatlara benzer bir işlev sahiptir (Erkman Akerson ve Ozil, 1998; Haig, 1998). Metinlerde ise ortaçlar göndergelere ilişkin bilgiler verilmesini sağlayan dilsel araçlardır. Ochs (1979) göndergelerin planlı olan ve olmayan söylemleri birbirinden ayırt ettiğini ve planlı olmayan söylemde göndergelerin niteleyicilerinin olmadığını olanlı söylemde ise göndergelerin ortaç yantümceleleri yoluyla daha ayrıntılı bir şekilde ifade edildiğini belirtmiştir.

Türkçede ortaç yantümceleleri değişik eklerle oluşturulmaktadır. Bu ekler niteleme işlevine sahip eylemsilerdir (Haig, 1998). Başlıca ortaç ekleri şunlardır: -An, -Acak, -Dik ve -miş (Erguvanlı Taylan 1994; Erkman Akerson ve Ozil, 1998; Haig, 1998). Söz konusu eklerden -An özne ortaçlarının başlıca imi iken -Dik eki nesne ortaçlarının ifade edilmesini gerçekleştirilmektedir:

- (2) a. Okula giden çocuk (özne ortacı)
b. Öğretmenin gördüğü kitap (nesne ortacı)

Bu eklerle ilave olarak iki ek kullanılarak da ortaç yantümceleleri oluşturulmaktadır. Bu tür tümcelelerde ol- eyleminde ortaçların başlıca imleri olan ekler yer almaktadır:

- (3) a. Gelişmekte olan ülkeler
b. Süt içmiş olan kedi

Belirteç yantümceleleri

Belirteç yantümceleleri buldukları tümcelelerde eylem öbeklerini nitelemektedir (van Lier, 2009). Belirteç yantümcelelerinin metinlerde bilgisel ilişkileri dile getirdikleri ileri sürülmüştür (Biber, 1988).

Belirteç yantümceleri dört ana türden oluşmaktadır: neden gösteren belirteç yantümceleri, ödünleyici belirteç yantümceleri, koşul tümceler ve amaç ifade eden belirteç yantümceleri (Diessel, 2001). Bunlara ek olarak çok işlevli belirteç yantümceleri de bulunmaktadır. Bu tür yantümceler Türkçede aşağıdaki eklerle ifade edilmektedir: *-ArAk*, *-Ip*, *IrkEn*, *-mA* ve *-mAk* (Csató ve Johanson, 1998). Bu ekler birden fazla işleve sahiptir. İlgili ekler ve işlevleri aşağıda sunulmaktadır:

- *ArAk*: Bu ek örnek (4)'te görüldüğü gibi bir eylemin nasıl gerçekleştirildiğini ve birbirini izleyen olayları ifade etmede kullanılmaktadır.

(4) Mehmet okuyarak boş vaktini değerlendirdi.

- *Ip*: Bu ek eş zamanlı ve birbiri ardına gerçekleşen olayları ifade etmektedir. Aşağıda ilgili ekin kullanımına ilişkin örnek sunulmaktadır:

(5) Çocuklar bahçede top oynayıp koşular.

-*IrkEn*: Bu ek aşağıda sunulan örnekte de görülebileceği gibi belirteç yantümcelerinde gerçekleştirilen eylemin süresini dile getirmektedir:

(6) Mehmet resimlere bakarken uyuyakaldı.

-*mA* ve *-mAk*: Bu iki ek amaç bildiren belirteç yantümcelerinde kullanılmaktadır ve diğer eklerden farklı olarak bu iki eki *için* gibi ilgeçler izlemektedir. İlgili örnek tümceler (7)'de sunulmaktadır:

(7) a. Mehmet çocukları sevindirmek için elinden geleni yaptı.

b. Mehmet çocukların sevinmesi için elinden geleni yaptı.

Tümleç yantümceleri

Tümleç yantümceleri eylemin temel üyeleridir ve bu nedenle ana tümcenin zorunlu ögesidir (Diessel, 2001). Ochs (1979) tümleç yantümcelerinin planlı söylemi işaret ettiğini ileri sürerken Biber (1988) tümleç yantümcelerinin yazılı söylemden çok sözlü söylemde daha çok gözlendiğini savunmuştur.

Türkçede tümleç yantümceleri yan tümce eylemine eklenen *-AcAk*, *-Dik*, *-mAk* ve *-mA* ekleriyle gerçekleştirilmektedir (Csató ve Johanson, 1998; Erguvanlı Taylan, 1994). Aşağıda sunulan örnekler tümleç yantümcelerinde ilgili eklerin kullanılmasını göstermektedir:

(8) a. Mehmet Ankara'ya geleceğini söyledi.

b. Mehmet Ankara'ya geldiğini söyledi.

c. Mehmet Ankara'ya gelmek istedi.

d. Mehmet senin Ankara'ya gelmeni istedi.

Tümleç yantümcelerinde kullanılan eklerin birbirinden farklı özellikleri olduğu yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır (örneğin, Csató ve Johanson, 1998; Erguvanlı Taylan, 1994). Söz konusu farklılıklardan biri ilgili eklerin zaman gönderimine ilişkindir. Bu eklerden *-Dik* ve *-AcAk* zaman gönderimi içerirken diğer iki ek olan *-mAk* ve *-mA* içinde yer aldıkları yantümcede dile getirilen olayın zamanına ilişkin belirgin bir ifade içermemektedir.

Amaç ve yöntem

Bu çalışma Brinton (2001) tanımlanan tarihsel söylem çözümlemesi yaklaşımını benimseyerek 1923-1949 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında yer verilen yantümceleri nicel ve nitel açıdan betimlemek ve sözkonusu dönemde yantümce kullanımı bakımından değişiklik meydana gelip gelmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca daha önce incelenen 1950-1999 tarihleri arasında yayınlanan otuz yedi hükümeti programında kullanılan yantümcelerle bir karşılaştırma yapılmasını da hedeflemektedir.

Çalışmanın bütüncesini 1923-1949 yılları arasında yayınlanan onsekiz hükümet programı oluşturmaktadır. Hükümet programları Türkiye Büyük Meclisinin web sayfasından alınmıştır.

Onsekiz hükümet programındaki yantümce türleri öncelikle belirlenmiş ve ilgili başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Sayısal verilerin yanısıra yantümce türlerinde kullanılan ekler de sayılarak buna ilişkin veriler elde edilmiştir.

Elde edilen veriler betimsel istatistik yöntemiyle incelemiş ve her bir yantümce türüne ilişkin ve bu yapılarda kullanılan eklere ilişkin yüzdeler ve sıklık değerleri elde edilmiştir.

Bulguların tartışılması

Bu bölümde öncelikler saptanan yantümce türlerine ilişkin bulgular sunulmaktadır. Bunun ardından her bir yantümce türünde kullanılan ekler örnekleriyle ele alınmaktadır. Bölümün son kısmında ise 1950-1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümce türlerine ilişkin ulaşılan bulgular 1923-1949 yıllarında yayınlanan hükümet programlarında saptanan yantümce türleriyle karşılaştırılmaktadır.

1923-1949 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümce türleri

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi 1923-1949 döneminde toplam onsekiz hükümet programı yayınlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından bir gün sonra, 30 Ekim 1923 tarihinde, ilk hükümet programı Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekillerinin huzurunda Başbakan tarafından okunmuştur. Bu döneme ilişkin son hükümet programı ise 16 Ocak 1949 tarihinde yine Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekillerinin huzurunda Başbakan tarafından okunmuştur.

İncelenen hükümet programlarında toplam 2018 yantümce türü saptanmıştır. Sözkonusu yantümce türlerine göre sıklık ve yüzdesi Tablo 1’de sunulmaktadır:

Tablo 1. 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümce türlerinin sıklık ve yüzdesi (n=2018)

Yantümce türü	Sıklık	Yüzde (%)
Ortaç yantümce türleri	1105	54.7
Belirteç yantümce türleri	483	23.9
Tümleç yantümce türleri	430	21.3

Tablo 1’de sunulan bulgular 1923-1949 yılları arasında yayınlanan onsekiz hükümet programında en sık kullanılan yantümcenin ortaç yantümce türü olduğunu göstermektedir (1105/2018, %54.7). Dolayısıyla saptanan yantümce türlerinin yarısından çoğu ortaç yantümce türleridir. Ortaç yantümce türlerinin ad öbeklerini niteledikleri dikkate alındığında bu bulgu incelenen hükümet programlarında ad öbeklerinin ayrıntılı bir şekilde sunulduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle ortaç yantümce türleri baş adlara ilişkin bazı ek bilgileri sunarak nitelenen bu ad öbeğini ayrıntılandırmaktadır. Ortaç yantümce türleri kullanmadığında ad öbeklerinin nitelenmesi olası olmayacak ve gerekli bilgiler eksik kalacaktır.

Ortaç yantümce türlerinde kullanıldığı saptanan eklerin sıklık ve yüzdesi Tablo 2’de sunulmaktadır:

Tablo 2. 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında saptanan ortaç yantümce türlerinde kullanılan eklerin sıklık ve yüzdesi (n=1105)

Ortaç yantümce türleri	Sıklık	Yüzde (%)
-An	483	43.7
-Dİk	237	21.4
-AcAk	202	18.2
-mİş+An	59	5.3

-mİş	38	3.4
-AcAk+An	24	2.1
-mAz	17	1.5
-mAktA+An	17	1.5
mİş+DIk	12	1
mAktA+DIk	10	0.9
-İr	5	0.4
-AcAk+DIk	1	0.09

Tablo 2’de görüldüğü gibi incelenen hükümet programlarında ortaç yantümceleleri başlıca üç ek ile ifade edilmiştir: *-An* (%43.7), *-DIk* (%21.4) ve *-AcAk* (%18.2). Diğer ekler ise görece daha az sıklıkta kullanılmaktadır.

En sık kullanılan ortaç eki *-An* 1950-1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında da en sık kullanılan ortaç yantümcesi imi olarak saptanmıştır (Yarar, 2003). Sık kullanılan diğer iki ortaç yantümcesi eki olan *-DIk* ve *-AcAk* ekleri de aynı şekilde 1950-1999 döneminde yayınlanan hükümet programlarında yüzdesi yüksek ekler olarak bulunmuştur (Yarar, 2003). Bu bulgular kuramsal çalışmalarda ve Türkçede ortaçların betimlenmesinde başlıca ekler olarak gösterilen *-An*, *-DIk* ve *-AcAk* eklerinin hükümet programlarında, diğer bir deyişle Türk resmi söyleminde, sık kullanıldığını ve bu tercihin dönemsel değişikliklere uğramadığını göstermektedir.

Ortaç yantümcelelerinde kullanılan eklerin dağılımına ilişkin bulgular ayrıca iki ekle oluşturulan ortaçların resmi söylemde fazla kullanılmadığını da ortaya koymaktadır: *-mİş+An* (%5.3), *-AcAk+An* (%2.1), *-mAktA+An* (%1.5), *-mİş+DIk* (%1) ve *-AcAk+DIk* (%0.09). Bu da resmi söylemde yerleşik ortaç yantümcesi eklerinin kullanımlarının tercih edildiğini, ikincil olarak değerlendirilebilecek dilsel yapıların ortaç yantümcelelerinde sıklıkla kullanılmadığını göstermektedir.

Aşağıdaki örnekler 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında yer alan ortaç yantümcelelerinin kullanımını göstermektedir:

(9) a. Kendilerini takdim eylediğim Heyet-i Vekile azalarının isimlerini havi listeyi lütfen tasvib buyurdular. (10. Hükümet Programı, 1938)

b. Türkiye’de yaşayan her ferdin bilâkaydü şart, asri ve halkçı milel-i mütemeddinece kabul edilen sistemlerle temini Hukuk-u Türk Adliyesinin şiarıdır. (2. Hükümet Programı, 1924)

c. İyi niyetle yapılacak her tenkidin özünde, yanlışları düzelterek, eksikleri tamamlayacak, kusurları uyandıracak ve nihayet devlet hizmetlerini daha iyiye götürececek bir ruh arayacağız. (15. Hükümet Programı, 1945)

Yukarıda sunulan örneklerden (9b) ve (9c)’de bir tümcede birden fazla ortaç yer aldığı görülmektedir. Bu örnekler elde edilen nicel bulguları destekler şekilde hükümet programlarında ortaçların yaygın olarak tercih edilen bir yantümce türü olduğu ortaya koymaktadır.

Öte yandan, (9c) örneğinde ortaç yantümceleleri ile tek bir tümcede birden fazla baş adın nitelendiği görülmektedir. Sözkonusu tümcede ortaçlar birbirlerinin içinde yer almakta ve sıralı bir şekilde verilerek baş adın değişik özellikleri tümcede ifade edilmektedir.

Çalışmada hükümet programlarında yer aldığı saptanan 2018 yantümceden 483’ü belirteç yantümceleleridir (%23.9). Belirteç yantümceleleri sıklık bakımından ortaç yantümcelelerini izlemektedir. Belirteç yantümceleleri tümcelelerde ifade edilen eylemlerin ayrıntılandırıldığı dikkate alındığında hükümet programlarında da bu dilsel araçlardan eylemlerin nitelenmesi amacıyla kullanıldığı ileri sürülebilir. Ancak kullanım sıklığı ortaç yantümceleleri kadar yüksek olmayan belirteç yantümcelelerinin sadece çok işlevli belirteç yantümceleleriyle kısıtlandığı unutulmamalıdır. Aşağıda sunulan Tablo 3 sözkonusu belirteç yantümcelelerinde kullanılan eklerle bunların sıklık ve yüzdelerini sunmaktadır:

Tablo 3. 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında saptanan belirteç yantümcelelerinde kullanılan eklerin sıklık ve yüzdeleri (n=483)

Belirteç yantümcesi ekleri	Sıklık	Yüzde (%)
-ArAk	216	44.7
-mAk	144	29.8
-mA	32	6.6
-DIk	28	5.7
-IrkAn	26	5.3
-Ip	25	5.1
-mAdAn	5	1
-DıkçA	5	1
-mAksIzIn	2	0.4

Tablo 3’de görüldüğü gibi çok işlevli belirteç yantümceleri dokuz ayrı ekle ifade edilmiştir. Ancak bu eklerden ilk ikisi yaygın olarak hükümet programlarında tercih edilmiştir: *-ArAk* (%44.7) ve *-mAk* (%29.8). Diğer eklerin kullanımı ise son derece düşük oranlardadır. Çok işlevli belirteç yantümcelerinin yarısına yakını *-ArAk* ekiyle gerçekleştirilmiştir. Bu ek hem eylemin nasıl gerçekleştirildiğini betimlemekte hem de ardıl olayların dile getirilmesinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla incelenen hükümet programlarında bu ek sayesinde birden fazla eylem anlatılmakta ve ayrıca bunlara ilişkin ayrıntılar verilmektedir. Sıklığı *-ArAk* eki kadar yüksek olmamakla birlikte bütüncedeki çok işlevli belirteç yantümcelerinin hemen hemen üçte birini oluşturan *-mAk* eki ise tümcede yer alan eylemin amacını ifade etmektedir. bu bulguya dayalı olarak hükümet programlarında olayların verilmesi ile yetinilmeyip bu olayların neden gerçekleştirildiği ya da gerçekleştirileceği de metin alıcılara aktarılmaktadır. Bu da *-mAk* ekinin kullanılmasıyla resmi söylemde amacın ifade edildiğini göstermektedir.

1950-1999 dönemine ilişkin olarak hükümet programlarında kullanılan belirteç yantümcelerinde yer verilen eklerle ilgili bulgular da *-ArAk*, *-mAk* ve *-mA* eklerinin en sık kullanıldığını göstermektedir (Yarar, 2003).

Aşağıda sunulan örnekler 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında saptanan çok işlevli belirteç yantümcelerinin kullanımını göstermektedir:

(10) a. Yeni hükümeti teşkil ederken bazı vekaletlerin tevhidini de ihzari olarak teemmül ettik. (5. Hükümet Programı, 1927)

b. Milli paranın kıymetini korumak için yeni hükümet dahi çok dikkatli ve hassas olacaktır. (6. Hükümet Programı, 1930)

c. Şimdi artık bankanın işe başlaması için icap eden tedbirlerin ittihazına sıra gelmiştir. (7. Hükümet Programı, 1931)

Yukarıda sunulan örneklerden (10a) da ortaç yantümcelerinde olduğu gibi bir tümcede birden fazla çok işlevli belirteç yantümcesi kullanıldığını göstermektedir. Önceden belirtildiği gibi bu belirteç yantümcesi ekleri tümcelerde birden fazla ve ardıl olayların ifade edilmesini olası kılmaktadır. Ayrıca dile getirilen eylemlerin neden yapıldığı ya da yapılacağı da bu ekler kullanılarak dile getirilmektedir.

Bütüncede yer alan yantümce türlerinden en az sıklıkla kullanılan tür tümleş yantümceleridir (2018/430, %21.3). Yapısal bakımdan hem ortaçlardan hem de çok işlevli belirteç yantümcelerinden farklı olan tümleş yantümceleri içinde buldukları ana tümcelerin zorunlu ögesidir. Kısacası tümleş yantümcelerinin silinmesi olası değildir, silindiğinde ise tümce dilbilgiselliğini yitirmektedir. Aşağıda sunulan Tablo 4 sözkonusu tümleş yantümcelerinde kullanılan eklerle bunların sıklık ve yüzdelerini sunmaktadır:

Tablo 4. 1923-1949 döneminde yayınlanan hükümet programlarında saptanan tümleş yantümcelerinde kullanılan eklerin sıklık ve yüzdeleri (n=430)

Tümleş	Sıklık	Yüzde
--------	--------	-------

yantümcesi ekleri		(%)
-mA	169	39.3
-mAk	114	26.5
-AcAk	49	11.3
-DIk	44	10.2
Ki	35	8.1
-mAktA	17	3.9
Ne sözcüklü	2	0.4

Tablo 4'den de görülebileceği gibi incelenen hükümet programlarında tümleş yantümceleri yedi ayrı ek ile gerçekleştirilmiştir. En sık kullanılan iki ek içinde yer aldıkları yantümcede ifade edilen eylemin zamanına ilişkin kesin göndergeleri olmayan *-mA* ve *-mAk* ekleridir (sırasıyla, %39.3 ve %26.5). Kısacası, hükümet programlarında ifade edilen eylemlerin zamanları tümleş yantümceleri kullanılarak vurgulanmamaktadır. Yantümcede yer verilen eylemin zamanını daha belirgin vurgulaması olası olan *-AcAk* ve *-DIk* ekleri ise çok daha az sıklıkla kullanılmıştır (sırasıyla, %11.3 ve %10.2). bu eklerin kullanımlarına ilişkin dağılım 1950-1999 tarihleri arasında yayınlanan hükümet programlarının incelendiği çalışmada da aynı şekilde saptanmıştır (Yazar, 2003). Bu bulgular dikkate alındığında sözkonusu eklerin kullanımları bakımından hükümet programlarının 1923'den başlayıp 1999 yılına dek uzanan dönemde sabit bir örüntü içerdiğini ileri sürmek olasıdır. Öte yandan tümleş yantümcelerinde kullanılan ekler bakımından 1923-1949 yılları arasında üretilen hükümet programları ile 1950-1999 döneminde yayınlanan hükümet programları birbirinden ayrılmaktadır. 1950-1999 yıllarında üretilen hükümet programlarında kullanılan tümleş yantümceleri sadece dört ek ile, *-mA*, *-mAk*, *-AcAk* ve *-DIk*, gerçekleştirilirken 1923-1949 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında tümleş yantümcelerinde kullanılan ekler sıklıkları düşük olmasına rağmen daha çeşitlidir. Dolayısıyla *ki* ile kurulan tümleş yantümceleri, *-mAktA* ekinin yer aldığı tümleş yantümceleri ve ne soru sözcüğü içeren tümleş yantümceleri sadece çalışmada incelenen dönemde yayınlanan hükümet programlarında kullanılmıştır. Bu bulgular zaman içerisinde hükümet programlarının sabit örüntülere yer verilmesi yönünde değişime uğradığını ileri sürmektedir.

Bütüncede saptanan tümleş yantümcelerine ilişkin örnekler aşağıda sunulmaktadır:

(11) a. 70 liradan aşağı maaş ve ücret alanlara da ayrıca birer ayakkabı vermeyi vadetmiştik. (14. Hükümet Programı, 1943)

b. Kuyut ve muamelâtı tasarrufiyenin islâh ve tânzimi için kadaströ ameliyesine başlamak azmindeyiz. (3. Hükümet Programı, 1924)

c. Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. (18. Hükümet Programı, 1949)

Yukarıdaki örnekler tümleş yantümcelerinin incelenen hükümet programlarındaki kullanımlarını göstermektedir. Örnekler genellikle tümleş yantümcelerinin diğer yantümcelerin aksine birden fazla kullanılmadığını göstermektedir.

1923-1949 ve 1950-1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümce türleri

Bu bölümde 1923 ile 1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümcelerin türleri söz konusu dönemde yantümce kullanımı bakımından resmi söylemin bu metin türünde bir değişiklik olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırmada kullanılan 1950-1999 dönemine ilişkin veriler Yazar (2003)'den alınmıştır. İlgili bulgular aşağıda yer alan Tablo 5'te sunulmaktadır:

Tablo 5. 1923-1999 yılları arasında yayınlanan hükümet programlarında kullanılan yantümce türleri

Yantümce türleri	1923-1949 (n=2018)	1950-1960 (n=838)	1960-1970 (n=2244)	1970-1980 (n=4004)	1980-1999 (n=4431)
Ortaç yantümce türleri	1105 (%54.7)	467 (%55.7)	973 (%43.3)	1768 (%44.1)	2094 (%47.2)
Belirteç yantümce türleri	483 (%23.9)	178 (%21.2)	708 (%31.5)	1230 (%30.7)	1254 (%28.3)
Tümleç yantümce türleri	430 (%21.4)	193 (%23.0)	563 (%25.0)	1006 (%25.1)	1083 (%24.4)

Tablo 5’de sunulan bulgular 1923-1999 dönemini kapsayan sürede hükümet programlarında en sık kullanılan yantümce türünün ortaç yantümce türü olduğunu göstermektedir. Sıklık değerleri sabit olmamakla birlikte incelenen hükümet programlarında ortaç yantümce türü her bir tarihsel dönemde en yüksek orana sahip yantümce türüdür. Dolayısıyla hükümet programlarında özellikle ad öbeklerinin ayrıntılı olarak verildiği söylenebilir. Ortaç yantümce türünün ad öbeklerini nitelendirme kullanıldığı dikkate alındığında metinlerde ad öbeklerinin de sayısal olarak yüksek oranda yer aldığı da ileri sürülebilir. Kısacası yüksek oranda ortaç ve dolayısıyla ad öbeği kullanılması resmi söylemin sabitleşmiş özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bulgular belirteç yantümce türüne ilişkin olarak ortaç yantümce türünün dağılımına oranla bu tür yantümce türünün kalıplaşmış bir örüntüsünün olmadığını göstermektedir. Belirteç yantümce türü incelenen tarihsel dönemlerin dördünde, 1923-1949, 1960-1970, 1970-1980 ve 1980-1999 dönemlerinde, en sık kullanılan ikinci yantümce türüdür. Ancak 1950-1960 döneminde üretilen hükümet programlarında bu özellikleri tespit edilmemiştir.

Tümleç yantümce türü ise incelenen tarihsel dönemlerin birinde, 1950-1960 dönemi, en sık kullanılan ikinci yantümce türü iken diğer dönemlerde sıklığı en düşük yantümce türüdür.

Sonuç

Bu çalışma tarihsel söylem çözümlemesi yaklaşımını benimseyerek 1923-1949 yılları arasında yayınlanan on sekiz hükümet programında kullanılan yantümce türleri nicel ve nitel açıdan betimlemiş ve söz konusu dönemde yantümce kullanımı bakımından değişiklik meydana gelip gelmediğini incelemiştir. Çalışma ayrıca 1950-1999 tarihleri arasında yayınlanan ve daha önce incelenmiş olan otuz yedi hükümet programında kullanılan yantümce türleriyle 1923-1949 dönemi hükümet programlarında saptanan yantümce türlerini karşılaştırmıştır.

Çalışmada incelenen on sekiz hükümet programında en sık kullanılan yantümce türü ortaç türüdür. Bunu sırasıyla belirteç ve tümleç yantümce türleri izlemektedir. Bu bulgu hükümet programlarının daha sonraki dönemlerine ilişkin yapıya incelemeyle (Yarar, 2003) uyumlu bir örüntü sergilemektedir.

Kullanılan ekler açısından ortaçlar ve belirteç yantümce türleri konusunda sabitleşmiş bir eğilim ortaya çıkmıştır. Ancak tümleç yantümce türlerinde kullanılan ekler sonraki dönemlerde tercih edilen eklerden farklılaşmaktadır. Öte yandan bu farklılık tercih edilen ekler açısından değil kullanılan eklerin nicel değerleri bakımından söz konusudur.

Çalışmada ulaşılan bulgular bir dil kesiti olarak hükümet programlarının yantümce kullanımı ve yantümce türlerinde tercih edilen ekler bakımından kendine özgü bir örüntü geliştirdiğini ortaya koymaktadır. 1999 sonrası yayınlanan hükümet programlarının incelenmesiyle bu konuda daha eksiksiz bilgilere ulaşılabilmektedir. Benzer çalışmalar diğer dil yapılarının diğer dil kesitlerinde kullanımını inceleyerek Türkçedeki metin türlerinin dilbilgisel yapıları ve söylem yapıları açıklığa kavuşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Atkinson, D. (1992). The evolution of medical research writing from 1735 to 1985: The case of the Edinburgh Medical Journal. *Applied linguistics* 13 (4), 337-374.
- Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge University Press.
- Brinton, L. (2001). Historical discourse analysis. D. Schrifin, D. Tannen ve H. Hamilton (eds.), *Handbook of discourse analysis*, 175-196. Blackwell.
- Csató, É. Á. ve L. Johanson. (1997). Turkish. L. Johanson ve É. Á. Csató (eds.), *The Turkic languages*, 203-235. Routledge.
- Diessel, H. (2001). The ordering distribution of main and adverbial clauses: A typological study. *Language* 77 (3), 433-455.
- Erguvanlı Taylan, E. (1994). Yantümcelerde tamlayan ekinin işlevi üzerine. *Dilbilim araştırmaları*. 31-41.
- Erkman Akerson, F. ve Ş. Ozil. (1998). *Türkçede niteleme. Sıfat işlevli yan tümceler*. Simurg yayınevi.
- Haig, G. (1998). *Relative constructions in Turkish*. Harrossowitz Verlag.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Routledge.
- Ochs, E. (1979). Planned and unplanned discourse. T. Givón (ed.), *Syntax and semantics*, 51-80. Academic Press.
- Quirk, R. S. vd. (1987). *A comprehensive grammar of the English language*. Longman.
- Rona, B. (2001). Changing patterns in the Turkish press. *Current issues in Turkish linguistics. Proceedings of the 5th international conference on Turkish linguistics*, volume 2. 110-119.
- Salager-Meyer, F. (1999). Referential behavior in scientific writing: A diachronic study (1810-1995). *English for specific purposes* 18 (3), 279-305.
- Valle, E. (1997). A scientific community and its texts. A historical discourse study. B. L. Gunnarson, P. Linell ve B. Nordberg (eds.), *The construction of professional discourse*, 76-98. London & New York: Longman.
- van Leeuwen, T. ve Wodak, R. (1999). Legitimizing immigration control: A discourse-historical analysis. *Discourse studies* 1 (1), 83-118.
- van Lier, E. H. (2009). Parts of speech and dependent clauses: A typological study. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Utrecht: LOT
- Yarar, E. (2003). Tarihsel bir söylem çözümlemesi: Hükümet programlarında kullanılan yan tümceler (1950-1999). *XVI. dilbilim kurultayı bildirileri*, 256-269. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.